

ALADIN HUSIĆ
(Sarajevo)

VOJNE PRILIKE U SPLITSKO-ZADARSKOM ZALEĐU
U 16. STOLJEĆU
(osmanski serhat 1530-1573)

Ključne riječi: serhat, utvrda, posada, splitsko-zadarsko zaleđe

Razni problemi iz domena vojne organizacije Osmanskog carstva razmatrani su u više studija bosanskohercegovačke i njoj susjednih historiografija.¹ Premda su pristupi različiti, u tim studijama date su osnovne naznake sistema vojne organizacije na prostorima jugoistočne Evrope za vrijeme osmanske vladavine. U njima su se pokušala objasniti brojna pitanja vojnog ustrojstva općenito, posebno serhata, odnosno temeljni pojmovi koji se tiču granice, njenog vojnog ustroja, načina funkcioniranja i slično. One su dobro polazište za izučavanje problema vojnog uređenja lokalnog karaktera određenih regija koje su ulazile u sastav Osmanskog carstva. Naš cilj je ponuditi nove podatke o nekim pitanjima vojne naravi na jednom području Dalmacije, preciznije splitsko-zadarskom zaleđu, i ukazati na postepeno oblikovanje osmanske granice tokom 16. stoljeća.

Ovdje se nećemo osvrnuti na osmanska osvajanja, opću organizaciju osmanskih vojnih struktura, jer je historiografska literatura u značajnoj mjeri dala odgovore na ta pitanja.² Ipak želimo ukazati na rezultate

¹ Hazim Šabanović, “Vojno uređenje Bosne od 1463. god. do kraja XVI. stoljeća”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, god. XI, 1960, Sarajevo, 1961, str. 173-224; Olga Zirojević, *Tursko vojno uređenje u Srbiji (1459-1683)*, Beograd, 1974.

² Kornelija Jurin-Starčević, “Vojne snage Kliškog i Krčko-Ličkog sandžaka pred Kandijski rat – osmanska vojska plaćenika”, *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević*, Zbornik radova povodom 70. rođendana, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2003, str. 79-93; Nenad Močanin, “Novije spoznaje o povijesti Kliškog sandžaka prema osmanskim izvorima”, *Mogućnosti*, God XLVII. Br. 4-6, 2000, Književni krug Split, Split, 2000, str. 74-80. (Oslobađanje Klisa godine 1596. Radovi sa

koji su nezaobilazni u razmatranju pitanja ove naravi na navedenom području, a to su radovi Fehima Dž. Spahe i Kornelije Jurin-Starčević.³ Premda im je polazna osnova i vremenski okvir zajednički, oni su različitim metodološkim pristupima dali pozitivan znanstveni doprinos aktualiziranju i rasvjetljavanju navedenog pitanja. U navedenim radovima, autori se fokusiraju na prvu polovinu 17. stoljeća, dok je znatno rjeđe i tek fragmentarno pažnja poklanjana 16. stoljeću, i to njegovom kraju.

Ovim radom se prevashodno želi ukazati na neke nepoznate aspekte vojnog života iz 16. stoljeća, koji mogu biti od koristi u budućim sagledavanjima prilika na granici Osmanskog carstva i Mletačke republike u području srednjeg i sjevernog dalmatinskog zaleđa. U razmatranju će se nastojati pratiti evolucija organizacije osmanskog serhata na tom prostoru do nove administrativne podjele nastale osnivanjem Krčko-ličkog sandžaka krajem osme decenije 16. stoljeća. Polazište ovih razmatranja čini stanje iz tridesetih godina 16. stoljeća, ali će se ono pratiti i kroz neke kasnije izvore, do 1574. godine. Za to pitanje posebno su značajni izvori nastali neposredno po okončanju Kiparskog rata (1570-73), jer daju znatno jasniju sliku prilika nastalih nakon izvjesnih teritorijalnih promjena, posebno u području Ravnih kotara. Stanje ustanovljeno u to vrijeme čini osnovu i začetke kasnijeg vojnog ustroja u Kliškom i Krčkom sandžaku, ali i integralni dio cjelokupne vojne krajine Bosanskog ejaleta.

OPĆE NAPOMENE

Polazište za brojne procjene iz domena vojnog života teritorija administrativno zaokruženog u Bosanski sandžak često su činili izvori koji su sadržavali popise timara, pri čemu je izostavljen dio posada utvrda

---

znanstvenog skupa održanog na Klisu 1996. godine.); Nenad Moačanin, *Turska Hrvatska, Hrvati pod vlašću Osmanskog carstva do 1791.*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1999. str. 55-74; Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb, str. 185-192. H. Šabanović, "Vojno uređenje Bosne...", str. 173-224; Snježana Buzov, "Turska uprava i organizacija vlasti, te društveno gospodarski odnosi u 16. i 17. stoljeću u Cetinskoj Krajini", *Zbornik Cetinske krajine*, Knjiga 4, Sinj, 1989, str. 66; Fehim Dž. Spaho, "Vojna organizacija turske vlasti u Kliškom sandžaku u XVII stoljeću", *Zbornik Cetinske krajine*, Knjiga 4, Sinj, 1989, str. 74; Isti; "Organizacija vojne krajine u sandžacima Klis i Krka u XVII stoljeću", *Vojne krajine u jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699.* (Naučni skupovi Srpske akademije nauka i umetnosti, knj. XLVIII, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 12) Beograd, 1989, str. 101-113.

³ F. Dž. Spaho, "Organizacija vojne krajine u sandžacima Klis i Krka u XVII stoljeću...", str. 101-113; Isti; "Vojna organizacija turske vlasti u Kliškom sandžaku u XVII stoljeću...", str. 73-79; K. Jurin-Starčević, "Vojne snage Kliškog i Krčko-Ličkog sandžaka...", str. 79-93.

čiju osnovu egzistencije i funkcioniranja nije predstavljao timar. Time su izvan registriranja ostale brojne posade, posebno one u pograničnim dijelovima sandžaka.

Poznato je da još od vremena uspostave osmanske vlasti u našim područjima postoji dvojadi način finansiranja vojnih snaga, koji ovdje želimo naglasiti. Jedan je putem dodjele timara, a drugi gotovinom iz državne blagajne. Prema tome, i popisivanje tih snaga vršeno je odvojeno. Ovdje je važno istaći tu razliku, jer su na ovdje definiranom prostoru prisutne te dvije vrste vojske.

Po zaposjedanju novih područja, ona su uključivana u vojni sistem koji je ispoljavao određene osobenosti shodno specifičnostima prostora i samim potrebama na terenu. Budući da su osmanske snage vrlo rano prisutne u tom dijelu dalmatinskog područja, očekivati je da u pojedinim tvrđavama imamo stacionirane trupe i pored toga što u trenutno dostupnim izvorima još uvijek nemamo konkretnijih podataka.

Prvi osmanski izvor koji izravno ukazuje na prisustvo vojnika u Sinju potječe iz 1516. godine.⁴ Iz spomenutog izvora proistječe da su na čuvanje grada Sinja odlazili vojnici iz unutrašnjosti Bosanskog sandžaka, i to vilajeta Brod i Neretva.⁵

Premda je u nedostatku jasnih pokazatelja, Fehim Dž. Spaho, istina na bazi kasnijih izvora, dobro je pretpostavio da je granična linija organizirana sredinom 16. stoljeća te da ona ni kasnije nije pretrpjela bitnije izmjene. Kao najisturenije tvrđave spominju se Udbina, Mazin i Ostrovica. Na isti način, bez izvorne podloge i prema procjeni na temelju kasnijeg stanja, kao moguća mjesta sa posadama on navodi: Obrovac, Nadin, Vrana, Kličevac, Skradin i Klis.⁶ Premda nedovoljno argumentirana, ova pretpostavka je bila opravdana i s njom se možemo u velikom dijelu složiti. Ostalo je ipak nepoznato šta je sa područjem južnije, dakle od Udbine do Vrane. O tome prostoru autor nije imao potvrdu iz izvora pa je to pitanje ostalo donekle otvorenim.⁷ Iz novih izvora se vidi da je taj pojas fortifikacijski pokriven i da se u njemu

⁴ *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1975, str. 33.

⁵ Vilajet Brod obuhvatao je šire područje Zenice, dok je Neretva obuhvatala šire područje Konjica, odnosno tzv. Bosansku nahiju Neretva.

⁶ F. Dž. Spaho, "Vojna organizacija turske vlasti u Kliškom sandžaku...", str. 74; Isti; "Vrana u turskoj vlasti", *Biogradski zbornik 1*, Biograd i njegova okolica u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988, Zadar, 1990, str. 434.

⁷ F. Dž. Spaho, "Vojna organizacija turske vlasti u Kliškom sandžaku...", str. 74.; Isti; "Organizacija vojne krajine u sandžacima Klis i Krka u XVII stoljeću...", str. 101-113.

spominju utvrde: Obrovac, Novigrad, Karin, čak i nešto ranije u odnosu na ustanovljenu pretpostavku. Stoga bi uspostavu pojasa “vojne krajine” mogli pomjeriti nešto i ranije, najmanje jednu deceniju, budući da podaci potječu najkasnije iz 1530. godine.⁸ Izvori iz ovog vremena ne dopuštaju nam da se zadovoljimo brojkom od 9 utvrda koje bi činile odbrambenu zonu toga područja, kao i da je tako mali broj utvrda rezultat mirnijih prilika sredinom 16. stoljeća.⁹ Postavlja se pitanje da li je taj broj dovoljan za čuvanje tako širokog prostora? Mali broj utvrda posebno se ne može pravdati navodno mirnim periodom jer granični pojas uvijek zahtijeva znatno više pažnje od onoga što se ponekad u literaturi navodi na temelju nekih dostupnih izvora. Jer i u “mirna vremena” izvori govore o intenzivnim i obostranim upadima, diverzijama, pokušajima potiskivanja protivnika, pljačkama i slično.

Ratne aktivnosti i, uopće, ratno stanje između Osmanskog carstva i Mletačke republike diktirali su uspostavu i oblikovanje serhata. Na to su osobito uticali: Osmansko-mletački rat (1499-1502), zatim osvajanje Like i Krbave (do 1528), Drugi osmansko-mletački rat (1537-39), te pohod Ferhat-bega u području Ravnih kotara (1570-73), nakon čega je uspostavljena granica koja je činila osnovu razgraničenja i nakon Kandijskog rata.¹⁰

Najraniji izvori koji mogu biti od pomoći za ova razmatranja potječu iz 1530. godine, no njihova manjkavost ne dopušta nam da identificiramo sve utvrde na tom području. Razlika u broju tvrđava i broju posadnika datih u sumarnom pregledu sa onima koji su navedeni poimenično nije nimalo zanemariva. Razlika je u 13 utvrda i 673 posadnika. Ne moramo prihvatiti da su sve utvrde na dalmatinskom području, no moglo bi se sa sigurnošću tvrditi da je dio tih tvrđava “nepoznatih imena” lociran upravo na tome prostoru. I pored toga, cijenimo da su i ovako nepotpuni podaci dobra osnova koja ne dovodi u sumnju takve procjene do konačne potvrde nekim drugim argumentima. To potvrđuju i podaci iz narednih decenija.

Treba istaći još jednu vrlo važnu činjenicu kada je riječ o utvrdama uopće, pa i na ovom prostoru. Podjela na timarske i ulufedžijske posade je relativna. U izvorima postoje brojne naznake koje upućuju da pojedine tvrđave u svom kompleksu mogu imati obje vrste posadnika,

⁸ Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tahrir Defteri (TD), 157; Maliyeden Müdevver (MAD), 540.

⁹ F. Dž. Spaho, “Vojna organizacija turske vlasti u Kliškom sandžaku...”, str. 74.

¹⁰ Snježana Buzov, “Razgraničenje između Bosanskog pašaluka i mletačke Dalmacije nakon Kandijskog rata”, *Povijesni prilozi*, Institut za suvremenu povijest, 12, Zagreb, 1993, str. 1-38.

ili da u neko vrijeme ulufedžije mogu postati timarnici. Potvrdu za tako što u ovom slučaju imamo u Sinju. Naime, izvjesnom Hamzi Bošnjaku (*Bosna*)¹¹ umjesto ranije novčane nadoknade (*ulufe*) dodijeljen je timar serbuljuka. Iz takvih zabilješki očigledno je da u njemu postoji izvjestan broj ulufedžija – dnevničara. Istina, ti podaci datiraju iz nešto kasnijeg vremena, no to ne umanjuje značaj te činjenice. Riječ je o smjenama na pojedinim pozicijama u kojima se mijenja i način kompenzacije za službu, sa plaćanja u gotovini na kompenzaciju u vidu dodjele timara. To potvrđuje i jedan kasniji izvor koji, pored timarnika, u Drnišu registruje farise i martolose (i to 2 džemata).¹²

TIMARSKÉ POSADE

Na području splitsko-zadarskog zaleđa do 1530. godine, koliko se iz navedenih izvora vidi, prisutne su četiri tvrđave sa timarskim posadama i to: Nečven, Sinj, Vrlika (*Vrh Rika*) i Drniš. Ovim posadama nešto kasnije je dodata i posada Knina koja je inače prvobitno bila ulufedžijska,¹³ a potom i novoustanovljena posada Zvonigrada.¹⁴ Čak i izvori koji datiraju dvije decenije kasnije (1550. g.) govore da se stanje u tom području, kada su timarske posade u pitanju, nije znatnije mijenjalo. Tada imamo samo šest timarskih posada: Nečven, Sinj, Vrlika (*Vrh Rika*), Drniš, Knin i Zvonigrad.¹⁵ Za razliku od Knina koji je od ranije imao posadu, i to ulufedžije, posada u Zvonigradu ustanovljena je tek sredinom 16. stoljeća, vjerovatno nešto prije 1550. godine i to tako da je dio posadnika Knina i Nečvena premješten na službu u Zvonigrad. Svi vojnici su ranije bili na službi u te dvije tvrđave.¹⁶ Aktiviranje ove “ruševne i napuštene” tvrđave uslijedilo je na inicijativu Malkoč-bega, odnosno njegovu molbu caru. On se izričito navodi kao sandžak-beg. U historijskoj literaturi je poznato da je funkciju sandžak-bega Bosne,

¹¹ Teritorijalna pripadnost u izvorima označava se različitim pojmovima. Ponekad oni imaju regionalna, ponekad lokalna značenja. Jedan od često upotrebljivanih pojmova je i oznaka pripadnosti Bosni koja se sreće u tri varijante: Bosna (*Bosna*), iz Bosne (*an Bosna*) ili Bosanac (*Bosnalu*), rjeđe i Bošnjak (*Bošnjak*). Nekada su to samo oznaka grada, ili etnička odrednica (Akhisarlu, Mostarlu, Ihlevnelu, Eflak, Arnaut, Ungurus i slično).

¹² BOA, TD, 526.

¹³ BOA, TD, 201.

¹⁴ Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGM), TD, 242; Fehim Dž. Spaho, “Defteri za Kliški sandžak iz XVI i početka XVII stoljeća”, *POF* 34/84, Sarajevo, 1985, str. 149-150.

¹⁵ TKGM, TD, 242; F. Dž. Spaho, “Defteri za Kliški sandžak...”, str. 149-150.

¹⁶ Isto, str. 150.

Hercegovine, potom i Klisa¹⁷ obavljao između 1557-1565., ali je nepoznato da li je to bio i ranije. Neki drugi izvori navode da 1543. godine Malkoč-beg kao zapovjednik dolazi na hrvatsku granicu umjesto Bali-bega.¹⁸ To dodatno upućuje da bi i prije istaknutog vremena on neko vrijeme mogao biti sandžak-beg u Klisu.

U drugoj polovini 16. stoljeća (do 1574. godine) javlja se još jedna timarska posada u utvrdi Boričevac. Podaci za 1530. godinu, kao i neki koji će biti istaknuti kasnije, isključuju tvrdnje da popis iz 1550. godine “*predstavlja popis svih čuvanih tvrđava u ovoj oblasti*”.¹⁹

S obzirom na vrijeme iz kojega datiraju podaci koji su polazište naših tvrdnji (1530.), nije beznačajno ukazati na još jednu činjenicu, da je u to vrijeme u njima zavidan broj vojnika sa područja Bosanskog sandžaka. Naime, 14 timarnika (13%) već u prvom sastavu imaju oznaku porijekla iz Bosne. To su samo oni kod kojih izričito stoji područna pripadnost. Treba računati da kod nekih to nije naglašeno. Pretpostavka je da bi ih moglo biti i mnogo više. Na to upućuju brojne druge naznake. Znatno veći broj u kasnijim popunama predstavljaju posadnici s područja Bosne ili Hercegovine. Nešto kasnije (1550.), u popisu pojedinih naseljenih mjesta na području Bosne nailazit ćemo uz imena na zabilješke da su na službi u pojedinim tvrđavama dalmatinskog područja. Tako su braća Kurd i Jusuf, iz Privora kod Gornjeg Vakufa, na službi u Nečvenu, dok je Sejfidin sin Mustafe iz sela Vučića(?) kod Livna bio u Zvonigradu.²⁰ Budući da je riječ o najranijim poznatim podacima, želimo istaći još neke pojedinosti iz prošlosti ovih utvrda.

Mnogo je faktora koji su mogli utjecati na visinu primanja posadnika, ali je to, prije svega, ovisilo o položaju koji se zauzima u vojnoj hijerarhiji, odnosno službe koja se obavlja u pojedinim mjestima. Stoga zapovjednici uvijek prednjače u odnosu na druge službe²¹ i po pravilu imaju najviše iznose unutar jedne posade. Njih slijede druge zapovjedne službe čehaje, serbuljuci i neke specifičnije kao tobdžije, oružari ili rizničari. Kada je riječ o ovome području može se kazati da su dizdari imali timare u visini od oko 4000 akči (Nečvena, Omer 4000; Sinja, Mehmed Bosna 4321; Vrlike, Sulejman 3241; Drniša, Husejn 4032), čehaje oko 2400-2500 akči, serbuljuci i topnici oko 1600, premda je ta cifra mogla

¹⁷ B. Zlatar, “O Malkočima...”, str. 107.

¹⁸ Isto, str. 107.

¹⁹ F. Dž. Spaho, “Defteri za Kliški sandžak...”, str. 151.

²⁰ BOA, TD, 284.

²¹ Ovdje samo komparativno ističemo da su na području Bosanskog sandžaka timari zapovjednika neujednačeni i da su se kretali u Jajcu 15.874, Višegradu 7.800, dok je iznos većine ostalih bio 3-5.000. Bilo je povremeno dizdara sa prilično malim iznosimatim timara, kao u Toričanu i Prozoru 2.500 akči.

biti neznatno manja ili veća. Ostali su najčešće imali uobičajenu osnovu timara koja se kretala oko 1400 akči. U sve četiri navedene posade postojala je i služba imama. Može se pretpostaviti da su oni prvobitno služili samo za potrebe posada u objektima prilagođenim u svrhu bogoštovlja, a ne da su već u to vrijeme postojali izgrađeni namjenski objekti, džamije. Premda nije toliko značajna, ovdje ističemo tobdžijsku službu koja, barem prema navedenim pokazateljima, sa stanovišta broja vojnika u ovim utvrdama ne zaslužuje osobitu pažnju (svega 4, i to Sinj 2 i Vrlika-Vrh Rika 2), koliko zbog saznanja da se snabdijevanje topovskim kamenim kuglama tvrđava na tom području vršilo s područja srednje Bosne, iz sela Preočica Gora.²² Ovaj podatak podjednako je značajan i za snabdijevanje drugih utvrda u ovom, ali i kasnijem razdoblju u drugoj polovini 16. stoljeća.

Timari spomenutih posada uglavnom su gravitirali spomenutim tvrđavama i to: Nečvena, u nahijama Ostrovica, Kosovo, Zrmanja, Knin i Nečven (činile su ga 2 varoši i 35 sela), Sinja: Sinj, Zrmanja, Petrova Gora, Grahovo, Sarumiše (1 varoš i 43 sela), Vrlika (Vrh Rika): Sinj i Grahovo (1 varoš i 15 sela), Drniša: Petrovo Polje (1 varoš i 8 sela).²³ Prateći razvitak kroz narednih pet decenija ne bi se moglo reći da su timarnici dobijali na značaju u ovom dijelu dalmatinskog zaleđa.

Timarske posade²⁴

Posada	1530	Rashod	1540	Rashod	1550	Rashod	1574	Rashod
Nečven	24	37636	25	37981	22	30446	22	31464
Sinj	43	60467	42	61863	47	61832	47	61904
Vrh Rika	17	25858	18	25986	20	26021	20	26031
Drniš	9	13555	11	15834	11	16448	11	15798
Knin	0	0	39	54296	25	34109	25	34309
Zvonigrad	0	0	0	0	15	17311	9	13767
Boričevac	0	0	0	0	0	0	18	20915
Ukupno	93	137516	135	195960	140	186167	152	204188

²² Današnje selo Preočica u okolini grada Viteza. Tradicija kamenoklesarstva u ovom selu održala se i do danas. Naime, u 16. stoljeću, pa i kasnije, ono je bilo poznato po izradi kamenih topovskih kugli i izradi mlinskih žrvnjeva. Kamene mlinski žrvnjevi se izrađuju i danas, istina u znatno manjoj mjeri. Defteri Bosanskog sandžaka iz sredine 16. stoljeća i kasnije naglašavaju tu obavezu i djelatnosti stanovnika navedenog sela. Po tome osnovu oni su stekli privilegiju kojom su oslobođeni od vanrednih nameta.

²³ Ovaj broj obuhvata samo naselja u statusu sela i varoši, ali ne i mezre i čifluke koji su mogli biti i naseljeni, ali nisu imali status sela. Smatramo da predstavljaju samo dijelove pojedinih sela kao i čifluci. Oni su, istina, vrlo brzo mogli prerasti u samostalna naselja.

²⁴ U tabelarnom prikazu data su kretanja broja timarskih posada (1530-1574) i ukupni rashodi. Za 1550. godinu postoje djelimične razlike u odnosu na broj kod nekih drugih autora, no one su neznatne (101, 113). (Vidjeti: Fehim Dž. Spaho, "Defteri za Kliški sandžak...", str. 149-150; Kornelija Jurin-Starčević, "Krajiške elite i izvori prihoda: primjer Jadranskog zaleđa u 16. i 17. stoljeću", *POF* 55/2005, Sarajevo, 2006, str. 248, napomena 15.).

POSADE POGRANIČNIH JEDINICA

U okviru navedenog prostora izvori nam već 1530. godine omogućuju identificiranje 9 pograničnih (*ulufedžijskih*) posada neujednačenog kapaciteta i to: Udbina, Karin, Obrovac, Ostrovica, Skradin, Knin, Kličevac, Bilaj, Novigrad.²⁵ To su diktirali uvjeti strategijske naravi i sveukupni potencijali pojedinih mjesta. Od navedenih tvrđava, poslije 1530. godine, znamo da je posada Kličevca, ukinuta a njeno ljudstvo raspoređeno u neke druge tvrđave toga područja. Nije poznato kada se to tačno dogodilo, sasvim pouzdano između 1530-1550. godine, a najvjerovatnije neposredno nakon mletačko-osmanskog sporazuma 1540. godine. Još doznajemo da su kao dizdari jedno vrijeme do ukidanja posade u Kličevcu službovali Alija Livnjak (*Ihlevnelu*) i Kaja.²⁶

Kao što se vidi, ovim popisom obuhvaćen je i Novigrad, što znači da je osmanski teritorij, barem privremeno preko Novigrada izlazio na more. U raspoloživim osmanskim izvorima više ga nije moguće pratiti. Sve su prilike da je upravo u tom dijelu došlo do neznatne korekcije granice, i to vrlo brzo nakon 1530. godine. Ovaj popis upućuje da je barem neko vrijeme ta granica bila čvrsta i stabilna, ali da su vrlo brzo Mlečeni uspjeli povratiti Novigrad i da je u njihovom posjedu ostao neprekidno, čak i u razgraničenju 1574. godine.²⁷ Na to upućuje i literatura. Već 1532. godine on se spominje kao “mletački Novigrad”²⁸, no vrlo je interesantno da u relevantnoj literaturi do sada nema podataka o tome kada i na koji način je Novigrad vraćen u posjed Mlečana, da li u nekom od otvorenih i čestih pograničnih sukoba ili je to rezultat nekog dogovora pri uspostavi makar i privremene i prividne granice 1531. godine. Poznato je i to da ga Mlečani utvrđuju novembra 1532. godine.²⁹ Mnogo kasnije nalazimo pokušaje da se on osvoji 1572. godine, ali je sklapanjem mira 1573. godine ostao u mletačkim rukama.³⁰ Ostale tvrđave ostale su u posjedu Osmanskog carstva i prema tome i

²⁵ BOA, MAD, 540.

²⁶ BOA, TD, 284.

²⁷ Seid M. Traljić, “Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća”, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* Sv. XI-XII, Zadar, 1965, str. 213. (Vidi kartu u prilogu istoga rada); Isti; “Tursko mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVII. stoljeću”, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, Sv. XX, Zadar, 1973, str. 452; Bogumil Hrabak, “Ratna prošlost osmanlijskog Obrovca 1527-1683. godine”, *JiČ*, 1-2, (1996), str. 72.

²⁸ B. Hrabak, “Ratna prošlost osmanlijskog Obrovca...” str. 62.

²⁹ Bogumil Hrabak, “Turske provale i osvajanja na području današnje severne Dalmacije do sredine XVI stoleća”, *Radovi 19*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1986, str. 92.

³⁰ Isto, str. 72.

osmanske posade u njima uprkos stalnim incidentima na granici koji su unosili pometnju u pograničnim mjestima. U jednom takvom upadu do 1550. godine i Skradin je u potpunosti bio spaljen.³¹

Unutrašnja organizacija ovih posada, nažalost, nije nam poznata, niti je iz izvora iz 1530. godine o tome moguće nešto više doznati. No kako su krajiške posade uglavnom raznorodnog sastava, to je pretpostaviti da je i u ovim tvrđavama bilo smješteno više rodova osmanske vojske. Iz sporadičnih zabilješki, doduše, znatno kasnijeg izvora (1574), vidljivo je da su u tim tvrđavama prisutni sljedeći rodovi: mustahfizi, azapi, tobdžije, farisi i martolosi.³² I podaci iz ranijeg razdoblja, premda su vrlo oskudni i ne nude informacije o tome, ipak ne nagovještavaju bitno drugačiji rodovski sastav. Nekoliko napomena govori da su 1530. godine bešlije – konjanici zastupljeni na tom prostoru, ali nije poznato u kojoj mjeri u odnosu na druge rodove.

Ipak (1530. g.) doznajemo da su prisutni i neki drugi rodovi vojske. Iz jedne zabilješke vidi se da su u Obrovcu bili smješteni azapi kojima je komandovao Hamza Ljubunčić,³³ dok se nešto kasnije (1550) u funkciji age iste utvrde spominje Pervan.³⁴ Isti izvor upućuje da su, pored azapa, u toj tvrđavi prisutni i mustahfizi. Kako su naprijed istaknuti podaci sumarni, to je teško izvan tih okvira doći do nekih drugih pokazatelja. Ipak, iz zabilješki opširnih deftera povremeno se otkrivaju sitne pojedinosti koje ukazuju na neke detalje iz prošlosti tvrđava. Na isti način doznajemo i za jednog od zapovjednika (aga) tvrđave Obrovac, čije ime je Turali.³⁵ Nešto kasnije, avgusta 1532. godine, obrovački dizdar bio je Nazuf(?),³⁶ ali se naglašava da su prije njega još dvojica

³¹ BOA, TD, 284.

³² BOA, TD, 533; F. Dž. Spaho, "Organizacija vojne krajine...", str. 104.

³³ BOA, TD, 157; Pripadao je poznatoj porodici Ljubunčića iz Livna. On je bio i vakif: u Livnu je podigao je mesdžid, oko kojeg se formirala mahala. Fehim Dž. Spaho, "Livno u ranim turskim izvorima, prilog za monografiju", *POF* 32-33/1982.-83, Sarajevo, 1984, str. 150, 155. I Ljubunčićev predak Bali-aga podigao je džamiju u Livnu (1514-1515. g). F. Dž. Spaho, "Vakufi i vakifi u jugozapadnoj Bosni i Dalmaciji", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983, str. 91.; Isti; "Džamije i njihovi vakufi u gradovima Kliškog sandžaka početkom XVII vijeka", *Anali GHb*, V-VI, Sarajevo, 1978, str. 223.

³⁴ BOA, TD, 284.

³⁵ BOA, TD, 157.

³⁶ Premda ovo ime nije karakteristično za osmansku onomastiku, mi ćemo ga navesti onako kako fungira u literaturi. Vjerovatno je tako ubilježeno u mletačkim izvorima koji nam nisu dostupni te nismo u mogućnosti vršiti njegovu korekciju. Po slobodnoj pretpostavci moglo bi se raditi o Jusufu što je vrlo frekventno ime u osmanskim izvorima i često kao vlastito ime.

obavljala tu dužnost.³⁷ Nekoliko godina kasnije (decembra 1536) kao dizdar u Obrovcu službovao je Junus Podokloje(?)³⁸ a prije 1550. godine navodi se ponovo, vjerovatno neki drugi Turali kao dizdar Obrovca.³⁹

Premda pomalo konfuzno, funkcija kapetana u Obrovcu spominje se vrlo rano. Određene nedoumice u to pitanje unosi i odsustvo kritičkog preispitivanja pojedinih izvora. Ona se spominje 1531. godine, da bi na drugom mjestu bilo istaknuto kako se funkcija kapetana (kapetan-beg Obrovca), kao “nova do tada nepoznata funkcija u mestu” spominje 1587. godine.⁴⁰ Historijska literatura već je ustanovila da funkcija kapetana u Obrovcu zasigurno postoji 1574. godine i da ju je tada obavljao Ibrahim-beg sin Malkoč-bega, ranije spahija u nahiji Uskopje.⁴¹ Kao kapetan Ibrahim-beg se spominje i u 1573. godini.⁴² Ovo su, dakle, jasni pokazatelji postojanja kapetanije na području Obrovca prije 1587. godine. No funkcija kapetana u Obrovcu spominje se i znatno ranije, te je utoliko neprihvatljivija tvrdnja B. Hrabaka, posebno kada se uspoređi sa onim što i sam navodi. U jednom drugom radu B. Hrabak navodi da je kao kapetan triju obrovačkih fusta već 1531. godine bio “neki Ljubunčić”. Ovo bi se moglo odnositi na već spomenutoga Hamzu Ljubunčića, nekadašnjeg agu azapa Obrovca.⁴³ U istim izvorima i naredne godine (jula 1532.) spominje se kao kapetan Anan i “vicebaša” Ljubunčić.⁴⁴ Moguće je da su obavještajni i izvori informacija miješali funkcije pa se u tako kratkom vremenu Ljubunčić navodi u funkciji kapetana, a potom, vrlo brzo, u funkciji njegovog pomoćnika. Da je hronološki poredak drugačiji, dakle, prije u funkciji “vicebaše”, a potom kapetana, u tom slučaju i ne bi postojala sumnja.

Jedna vijest iz kasnijeg razdoblja govori da je 1561. godine dizdar Obrovca bio izvjesni Hasan.⁴⁵ Zbog svoga strateškog položaja Obrovac

³⁷ B. Hrabak, “Ratna prošlost osmanlijskog Obrovca...”, str. 62.

³⁸ Nazivi mjesta, imena i prezimena vrlo često pisani su neodgovarajućim ortografijama pa ih ponekad nije moguće kvalitetno identificirati. Tako su u spomenutim dokumentima npr. pisani nazivi Obrovca (أوبراج) i imena dizdara Obrovca بودوقلويه (الياس قوستوريك) (يونس).

³⁹ BOA, TD, 284.

⁴⁰ B. Hrabak, “Ratna prošlost osmanlijskog Obrovca...”, str. 78.

⁴¹ Behija Zlatar, “O Malkočima, (Prilog pitanju muslimanskih begovskih porodica u Bosni i Hercegovini u XVI stoljeću)” *POF XXVI/1976*, Sarajevo, 1978, str. 109-110.

⁴² BOA, TD, 526.

⁴³ B. Hrabak, “Turske provale i osvajanja na području današnje severne Dalmacije...” str. 91.

⁴⁴ B. Hrabak, “Turske provale i osvajanja na području severne Dalmacije...”, str. 91, Isti: “Ratna prošlost osmanlijskog Obrovca...”, str. 62.

⁴⁵ B. Hrabak, “Ratna prošlost osmanlijskog Obrovca...”, str. 67.

je bio često na meti uskoka, ili pohoda sa mletačkog teritorija, te su i vijesti koje se odnose na njega u mletačkim izvorima nešto brojnije u usporedbi sa nekim drugim mjestima. Ipak, nekoliko podataka iz različitih izvora bacaju nešto više svjetla i na prošlost nekih drugih mjesta. Tako tek posredno možemo doznati da se Turali i Musa spominju kao age u tvrđavi Skradin,⁴⁶ a 1550. godine i Alija, aga azapa Skradina.⁴⁷ Ima naznaka da se u sastavu posade Skradina nalazilo i zanatlija od kojih je spomenut samo jedan krojač.⁴⁸ Treba napomenuti da su posadnici u Skradinu na raspolaganju imali i pet mlinova na koje su plaćali godišnju pristojbu od 250 akči. To je sasvim uobičajena pojava da se u neposrednoj blizini tvrđave posadnicima dodjeljuju zemljišni posjedi ili pak drugi privredni resursi koji redovno podliježu oporezivanju. Kao dizdara Karina neki izvori spominju ime Ilijas Kostorić (1536).⁴⁹ Vjerovatno poslije njega, ali prije 1550. godine, kao dizdari Karina navode se još Mali Evrenos i Ferhat.⁵⁰

NAPUŠTANJE NEKIH UTVRDA DO 1530. GODINE

Jedan broj fortifikacijskih objekata do 1530. godine već nije bio u upotrebi usljed ratnih razaranja, razaranja nakon povlačenja ili je prestala potreba za tim objektima, usljed neprilagodivosti novim ratnim tehnikama, pa i limitiranim kapacitetima ljudstva. To se moglo dogoditi znatno prije ili neposredno nakon osvajanja. Spomen utvrde ponekad služi samo kao sredstvo lociranja određene parcele ili naselja, mezre ili čifluka. I takve napomene dobra su indicija barem o njihovom nekadašnjem postojanju i o njihovim materijalnim tragovima.

Za neke ne postoji dvojba i jasno je da su u zapuštenom i ruševnom stanju. One su označene terminom "harabe" ruševna, zapuštena. Terminologija nije konzistentno provedena pa postoje određeni slučajevi u kojima je takav pojam istaknut, a nekada nije. To ne dopušta da ih u ovom stadiju istraženosti razvrstamo na one koje su potpuno ruševne, trajno ili privremeno van upotrebe i one koje to nisu. Ipak postoje indicije da bi neke mogle biti u upotrebi, kao npr. Bunić i Komić. Od ostalih utvrda ili njihovih tragova spominju se: Kotun (?) ili Hotun(?)

⁴⁶ BOA, TD, 157.

⁴⁷ BOA, TD, 284.

⁴⁸ BOA, TD, 284.

⁴⁹ M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyony ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, V-VIII, 9-12, Ankara, 1971, str. 84.

⁵⁰ BOA, TD, 284.

(*Popina*)⁵¹, Ključ (*Ostrovica*), Gračac i Lukovac (blizu *Zvonigrada*), Ključić, Lofča? (*Nečven*), Dinarica (*Vrh Rika*), Rog (*Sinj*), Vranik i Komić (*Gračac*), Radovac (*Lika-Cernik*), Zelengrad (*Bukovica*), Kulkovac i Lovinac (*Lika*).⁵² Neke od njih kasnije su bile u upotrebi.⁵³ Bez obzira na manjkavosti ovih podataka, oni nam pomažu da definiramo granice Osmanskog carstva u tom području. Te naznake govore da se granica već 1530. godine protezala sjeverozapadnije od Udbine do kraja Krbavskog polja (do Bunića) i kraja Ličkog polja gotovo do Gospića u kojemu je Bilaj predstavljao najistureniji vojni punkt.

Pregled ulufedžijskih – dnevničarskih posada i njihovih plaća 1530. godine

<i>Posada</i>	<i>Br.vojnika</i>	<i>Dnevno</i>	<i>Tromjesečno</i>	<i>Godišnje</i>	<i>Prosjek plaća</i>
Udbina	107	483	42745	170970	1597
Karin	35	135	11947	47788	1365
Obrovac	107	467	41329	165316	1545
Ostrovica	49	200	17700	70700	1442
Skradin	107	439	38851	155404	1452
Knin	38	176	15576	62304	1639
Kličevac	32	126	11151	44604	1393
Bilaj	55	247	21859	87436	1589
Novigrad	73	316	27966	111864	1532
Ukupno:	603	2589	229124	916386	1519

NAZNAKE O OSTALIM VOJNIM REDOVIMA 1530. GODINE

Kako izrazito krajiško područje, barem ne ono u užem smislu riječi, dakle, neposredni granični pojas, u ranoj fazi uspostave osmanske vladavine ne karakterizira brojnost spahijske vojske, to ni splitsko-zadarsko zaleđe ne predstavlja izuzetak u tom smislu. Uočljiv je veoma mali broj spahijskih timara. Evidentirana su svega 22 timara, i to su uglavnom timari knezova (17 knezova i 3 vojvode). Oni su više u funkciji lokalne vlasti nego u funkciji vojnika. Svega je šest timara u rukama spahija, s tim da su neki timari zajednički (3), dakle, uživa ih više spahija. U svakom slučaju, kada je u pitanju spahijska komponenta u vojnoj strukturi, može se kazati da postoji svega 11 spahija na tome

⁵¹ Budući da izvori daju podatke teritorijalne pripadnosti, ovdje ćemo ih navesti radi lakšeg lociranja u cilju lakše identifikacije ili otklanjanja nedostataka u varijantama u kojima smo ih u izvorima čitali. Neke su uspješnije riješene, dok za neke postoje dileme da li su ponuđene varijante adekvatne njihovom stvarnom nazivu.

⁵² BOA, TD,157.

⁵³ K. Jurin-Starčević, "Vojne snage Kliškog i Krčko-Ličkog sandžaka..." str. 79-93; Fehim Dž. Spaho "Organizacija vojne krajine u sandžacima Klis i Krka u XVII stoljeću...", str. 101-113.

području. Razlozi mogu biti višestruki, kao što su nedostatni privredni resursi iz kojih bi se vršila dodjela timara, neposredna blizina granice i još uvijek relativna stabilnost. Spahijska komponenta postepeno je učvršćivala svoju organizaciju i dobijala znatno više na značaju u naredne dvije decenije (1530-1550). I pored toga evidentna je razuđenost i prilično neujednačen raspored spahija. Uglavnom su skoncentrirani u sinjsko-cetinskom kraju (34 spahije), a vrlo mali broj u nahijama Kosovo (10), Ostrovica (3) i Nadin (1). Na čelu spahijske organizacije toga vojnog područja koje je činio Kadiluk Skradin, 1550. godine nalazio se serasker Hizr sa timarom od 10.528. akči. On je, dakle, komandovao spahijama skradinske vojne oblasti. U redovima tih spahija moguće je sresti i nekadašnje pratiocce bosanskih sandžak-begova Husrev-bega i Firuz-bega, zatim nove muslimane (4), ali i nemuslimane (4).⁵⁴ Sve to ukazuje na domaću strukturu spahija.

Premda nemamo jasnih i konkretnijih naznaka o prisustvu drugih vojnih redova, ipak se može razumjeti da bi mogle biti prisutne još pojedine poluvojne formacije. Naime, za jednu mezru (Modrina ili Modrinje) na području Zrmanje stoji da je u posjedu martolosa.⁵⁵ Na toj mezri nastanjeno je sedam porodica. Među njima je kao nosilac domaćinstva i jedan musliman, Hasan sin Tvrdka.⁵⁶ Ovi martolosi ne predstavljaju aktivnu vojnu snagu, odnosno ne predstavljaju rod martolosa smještenih u tvrđavama kao sastavni dijelovi posada. Takvih martolosa u 16. stoljeću naročito je mnogo u centralnom dijelu Bosne. Oni su u funkciji pomoćnih vojnih snaga, neke vrste seoske milicije, lokalnog osiguranja puteva ili prohoda.⁵⁷ Tragove postojanja martoloske službe nalazimo još u blizini grada Sinja, u selu Dugo Polje.

Navedeni podaci upućuju na nekoliko zaključaka. Prvo, već u ranom razdoblju osmanske vladavine na području srednjedalmatinskog područja, u graničnom pojasu dominiraju ulufedžijske posade i one imaju primarnu ulogu u očuvanju dostignutih granica Osmanskoga carstva, ne samo po broju utvrda (timarskih posada 4, ulufedžijskih 9) nego i po brojnosti posada. Ako je brojnost posade mjerilo strategijskog značaja, što jeste značajan pokazatelj, onda barem na osnovu ovih očigledno nepotpunih podataka, možemo odrediti neke osnovne strateške

⁵⁴ BOA, TD, 284.

⁵⁵ BOA, TD, 157.

⁵⁶ Martolosi mezre Modrina: Hasan sin Tvrdka, Radoje sin Biličića, Radoje sin Cvetka, Miloš sin Sladoja, Dragiša sin Vukića, Bratić sin Stipana, Vladko sin Antunka(?).

⁵⁷ Milan Vasić, *Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom*, ANU BiH, Djela, Knjiga XXIX, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 17, Sarajevo, 1967.

pravce na tom području. To su, prema pokazateljima raspoloživih izvora, s puno opravdanja Udbina kao najistureniji i najzapadniji strateški punkt, zatim Obrovac i Novigrad koji su predstavljali zaštitu od upada iz Velebitskog kanala i sa Novigradskog mora, braneći tok rijeke Zrmanje, te Skradin koji je činio glavni odbrambeni punkt u šibenskom zaleđu. Neke utvrde, kao Udbina, Obrovac, Skradin, primarnu odbrambenu ulogu zadržale su i kasnije.

O VOJNIM PRILIKAMA U DRUGOJ POLOVINI 16. STOLJEĆA (DO 1574. GODINE)

Već je naprijed istaknuto da izvori povremeno potvrđuju postojanje vojnih punktova znatno prije popisa vojnih posada koji su danas poznati. Vidjelo se to na već spomenutom primjeru Sinja. Ovdje ističemo i neka druga mjesta. Pouzdano znamo da su Nadin i Vrana nakon mletačko-osmanskog rata (1537-1539) ostali u rukama Osmanlija, te da su u njima stacionirane posade. Nadinski dizdar se 1542. godine zahvaljuje Mlečanima za oslobađanje 4 zarobljenika, vjerovatno iz rata, a riječi zahvale upućivali su i zapovjednici Vrane.⁵⁸ Naime, neki izvori spominju "age Vrane", zatim se spominje Deli Mehmed, aga bešlija Nadina.⁵⁹ Iz istog vremena (1550) datiraju i drugi izvori iz kojih doznajemo da su na službi u Vrani kao zamjenik dizdara Sofi Iskender, a kao čehaja Hajrudin-čajuš.⁶⁰ Sve navedeno potvrđuje znatno više vojnog prisustva od onoga ustanovljenoga na osnovu timarskih popisa prema kojima se historiografska literatura uglavno orijentira. Navedene utvrde Nadin i Vrana su kontinuirano u osmanskim rukama, jer su evidentna diplomatska nastojanja da se one povrate. Od njih se u jednom trenutku odustalo zadovoljivši se povratkom samo spornih sela. Do koje mjere se diplomatski taktiziralo, posebno od strane bosanskih i kliških sandžak-begova, pokazuje naredba za povrat Velina aprila 1546. godine. Kliškom sandžak-begu naređuje se da ustupi Velin u skladu sa sporazumom iz 1540. godine.⁶¹ Taktiziranje i odugovlačenje povratka je evidentno i u funkciji je iznuđivanja darova kojima su Mlečani kupovali mir i dobrosusjedske odnose.⁶²

⁵⁸ Seid M. Traljić, "Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, Sv. XI-XII, Zadar, 1965, str. 210.

⁵⁹ S. M. Traljić, "Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, Sv. 18, Zadar, 1971, str. 353.

⁶⁰ F. Dž. Spaho, "Vrana u turskoj vlasti...", str. 432-433.

⁶¹ M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler..." str. 61.

⁶² Gligor Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XV-VIII vijeka*, Istorijski institut u Beogradu, Beograd, 1970, str. 67-68.

Radi cjelovitijeg uvida u razvitak i oblikovanje pojasa serhata navodimo i podatke jednog izvora iz 1574. godine koji upotpunjuje sliku prilika toga područja. Popis koji datira iz te godine⁶³ evidentira sljedeća mjesta u kojima postoje utvrde: Knin, Udbina, Velin, Vrana, Bilaj Bunić, Boričevac, Ostrovica, Zvonigrad, Obrovac, Bilaj Barlet.⁶⁴ Pouzdano se zna da i ovaj broj u potpunosti ne odražava stvarno stanje na granici. Naime, jedan drugi izvor nastao krajem 1573. godine daje potpuno nove vrlo dragocjene podatke i spominje utvrde: Vičevo, Zemunik, Polešnik, Obrovac, Obrovac (nova tvrđava), Nadin, Karin, Vrana, Rakitnica, Kašić, Daslina, Drniš, Klis, Lončarić i Kamengrad.⁶⁵ Ovo bi bilo znatno cjelovitije i potpunije definiranje osmanskog graničnog pojasa u splitsko-zadarskom zaleđu nakon novih proširenja u području Ravnih kotara. Pored nekih utvrda za koje znamo odranije i zasvjedočene su i izvorima kao vojni punktovi sa posadama (Drniš, Karin, Obrovac), ovdje ne samo da doznajemo nove podatke iz njihove vojne prošlosti, nego i za neke nove utvrde, dio kojih je osvojen nakon drugog osmansko-mletačkog (1537-1539), a potom i Kiparskog rata (1570-1573). Dio njih, kao Vrana i Nadin, osvojene su ranije (1537-1539) i za njih pouzdano znamo da su u posjedu Osmanskog carstva od 1538. godine.⁶⁶ Ove dvije utvrde su bile predmet neprekidnog sporenja, odnosno mletačkog nastojanja da se ova dva mjesta povrate i vještog odugovlačenja osmanskih zvaničnika (sandžak-begova) u Bosni i Klisu, sve do konačnog razgraničenja nakon Kiparskog rata 1573. godine.⁶⁷ Shvativši to, i sami Mlečani su odustali od Vrane i Nadina, zadovoljivši se povratom 49 sela u okolini Zadra, što je sultan potvrdio još 1550. godine.⁶⁸

Traljić konstatuje “*da je Kiparskim ratom Turska u zadarskom kraju osvojila nekoliko važnih tvrđava, među njima na prvom mjestu Zemunik, koji je postao glavni i najjači grad pod turskom upravom nasprama Zadru.*”⁶⁹ Drugih pojedinosti nam ne pruža, no ovaj izvor u potpunosti

⁶³ BOA, TD, 533. Ovaj popis nije nastajao u cilju utvrđivanja vojnih prilika i ne predstavlja popis tvrđava ali se one na različite načine spominju u tekstu samoga deftera.

⁶⁴ BOA, TD, 533; Fehim Dž. Spaho, “Organizacija vojne krajine...”, str. 104.

⁶⁵ BOA, TD, 526, (Defter je završen sredinom šabana 981. (5-15 decembar 1573. godine).

⁶⁶ Gligor Stanojević, “Dalmacija i Crnogorsko primorje u vrijeme mletačko-turskog rata 1537-1539”, *Istorski glasnik* 1960, str. 95-96; Isti, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima*, str. 55-56.

⁶⁷ S. M. Traljić, “Zadar i turska pozadina...”, str. 207, 213; Seid M. Traljić, “Vrana i njezini gospodari...” str. 352-353. G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima*, str. 66-67.

⁶⁸ G. Stanojević, “*Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima*”, str. 68.

⁶⁹ S. M. Traljić, “Zadar i turska pozadina...”, str. 212.

potvrđuje tu konstataciju, s tim što iz ovih izvora možemo predstaviti potpuno jasnu ili daleko jasniju sliku vojnih struktura ne samo u Zemuniku nego i u drugim gradovima i utvrdama. Posebnu pažnju privlači činjenica da se u sastavu ovih prvih osmanskih posada nalazio znatan broj nemuslimana. Brojčano iskazano bilo je 180 nemuslimana, što je 13% ukupnog broja posadnika u navedenim mjestima.⁷⁰ Poznato je da su, u pravilu, u redovima martolosa vrlo dugo isključivo služili nemuslimani. No, ovdje ih nalazimo i u redovima farisa i azapa. Na ovom području u redovima farisa nemuslimane srećemo u Zemuniku (4), Nadinu (4), Drnišu (5), dok u Rakitnici među azapima nalazimo 14 nemuslimana. Nemuslimani su znatno zastupljeniji među martolosima i nalazimo ih u Vrčevu (16), Zemunuku (27), Polešniku (15), Rakitnici (30), Kašiću (20), Daslini (31) i Drnišu (14).

Utvrđena mjesta i sastav posada krajem 1573. godine⁷¹

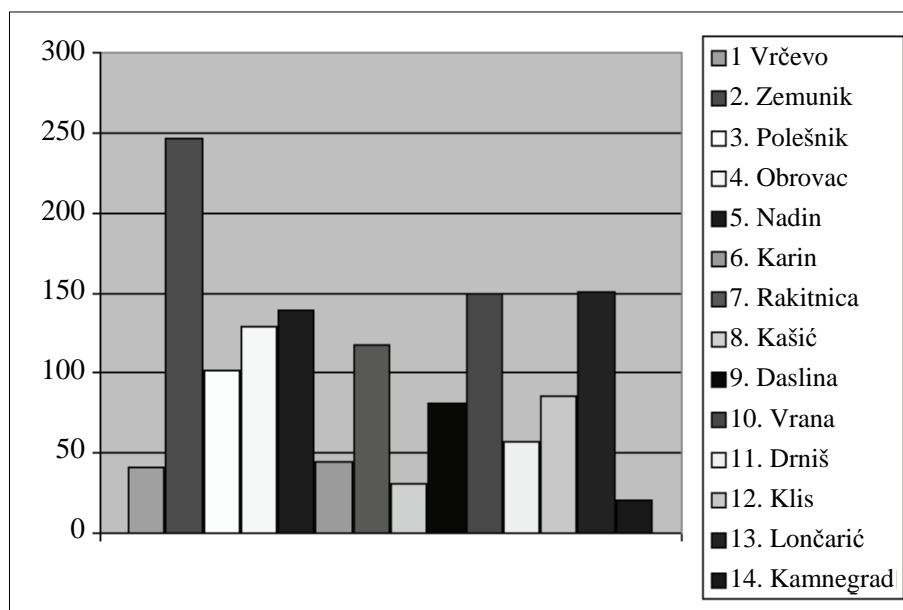
	Br. vojnika							Br. džemata							
	mst	frs	frs	azp	mrt	t	UK	nem	mst	frs	fr	azp	mrt	tb	UK
1 Vrčevo					41		41						4		4
2 Zemunik	64	91		45	31	15	246	31	6	9		4	4	1	24
3 Polešnik	33	21		23	20	5	102	15	3	2		2	2	1	10
4 Obrovac	34			66		10	110		3			6		1	10
Obrovac-nt				19			19					2			2
5 Nadin	28	51	19	18	23		139	4	3	5	2	2	3		15
6 Karin	23			22			45		2			2			4
7 Vrana		63					63			6					6
8 Rakitnica	50			36	31		117	44	5			4	3		12
9 Kašić					31		31						3		3
10 Daslina	45				31	5	81	31	4				3	1	8
Vrana	30	26		23		7	86		2	3		2		1	8
11 Drniš		31			26		57	19		3			3		6
12 Klis	65					20	85		7					1	8
13 Lončarić	75	29		42		5	151		7	4		5		1	17
14 Kamengrad					21		21						9	1	10
	447	312	19	294	255	67	1394	180	42	32	2	29	34	8	147
		19													
		331							42	32	2	29	34	8	147

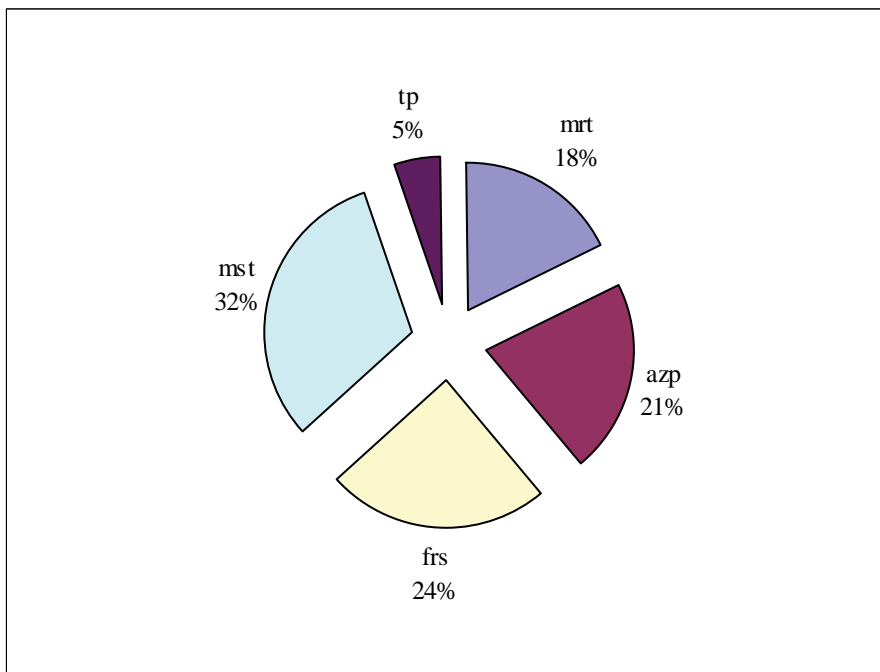
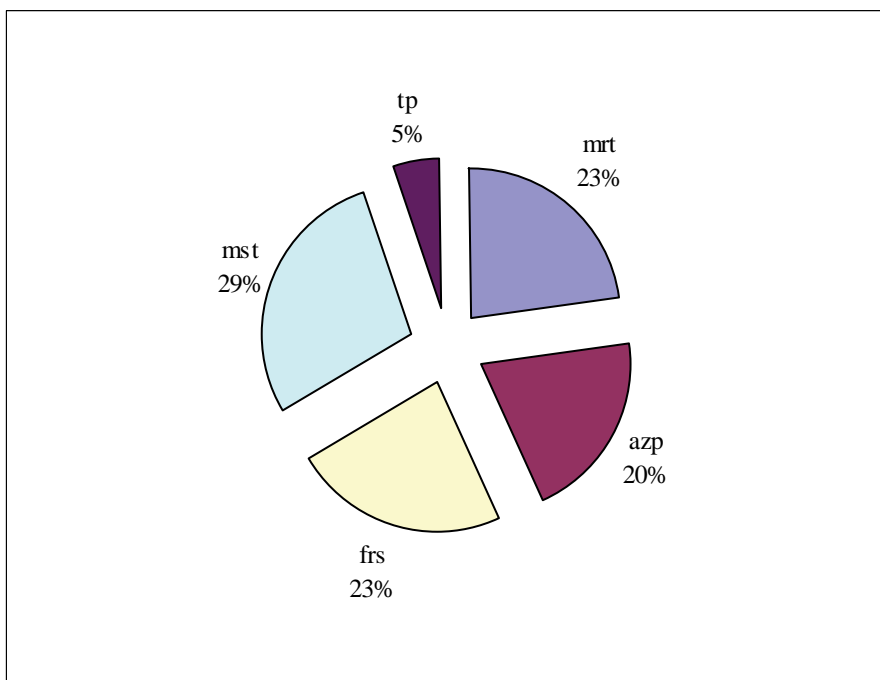
⁷⁰ Za pojedine tvrđave, Klis, Lončarić i Kamengrad nisu navedeni cjeloviti podaci, te je tako nemoguće ustanoviti stvarni broj nemuslimana u sastavu posada.

⁷¹ Skraćenice: mst (mustahfizi), frs (farisi), azp (azapi) mrt (martolosi) t (tobdžije), UK (ukupno), nem (nemuslimana). Drugi dio tabele sa istim skraćenicama odražava broj oda ili buljuka u pojedinim mjestima.

Kao što se vidi, ovaj izvor obuhvata samo uži priobalni pojas serhata, i to isključivo splitsko-zadarsko zaleđe. Izuzetak predstavlja samo Drniš koji se u odnosu na ostale utvrde nalazi nešto dublje u tom zaleđu. Izvan njega ostao je čitav niz utvrda kao što su Udbina, Velin, Bilaj Bunić, Ostrovica, Bilaj Barlet, te neka druga mjesta za koja znamo da u to vrijeme imaju timarske posade. I ovo potvrđuje potrebu većeg opreza, jer tek u kombinaciji s drugim izvorima dobijamo cjelovitiju predstavu o izgledu serhata i rasporedu vojnih utvrda toga područja. Takav oprez nužan je kada je riječ i o ranijem razdoblju. Za sada ne raspoložemo popisom dnevničara (*ulufedžija*) iz navedenog razdoblja što bi otklonilo te dileme, te smo tako prinuđeni zadovoljiti se trenutno raspoloživim. I pored toga možemo reći da sistem najjisturenijeg osmanskog vojnog pojasa 1573-74. godine čine sljedeće utvrde: Nečven, Sinj, Vrh Rika (Vrlika), Drniš, Knin, Zvonigrad i Boričevac sa timarskim posadama, te Udbina, Velin, Bilaj Bunić, Ostrovica, Bilaj Barlet, Vrčevo, Zemunik, Polešnik, Obrovac, Nadin, Karin, Vrana, Rakitnica, Kašić, Daslina, Drniš, Klis, Lončarić i Kamengrad sa posadama dnevničara.

Broj posadnika – *ulufedžija* u tvrđavama splitsko-zadarskog zaleđa prema popisu iz 1573. godine

*Zastupljenost pojedinih rodova prema izvoru iz 1573. godine**Zastupljenost pojedinih džemata prema izvoru iz 1573. godine*

VOJNE PRILIKE U SPLITSKO-ZADARSKOM ZALEĐU
U 16. STOLJEĆU
(osmanski serhat 1530-1573)

Sažetak

Cilj ovoga rada jeste ponuditi nova saznanja o vojnim prilikama u splitsko-zadarskom zaleđu u prvim decenijama osmanske vladavine. Na osnovu njih možemo ustvrditi da je osmanski granični pojas – serhat na tim prostorima u značajnoj mjeri uspostavljen do tridesetih godina 16. stoljeća, da se u narednih pola stoljeća postepeno oblikovao, uz neznatne korekcije nakon 1539. i 1573. godine. Ranije dostupni izvori nisu odslikavali stvarno stanje na granici te su u ovisnosti od toga i definirana kretanja u najisturnijem graničnom pojasu. No, i pored izvjesnih manjkavosti, u raspoloživim historijskim izvorima moguće je doći do određenih spoznaja koje doprinose boljem sagledavanju prilika u 16. stoljeću. Lanac utvrda osmanskog serhata 1573-74. godine sasvim pouzdano čine: Nečven, Sinj, Vrh Rika (Vrlika), Drniš, Knin, Zvonigrad i Boričevac sa timarskim posadama, te Udbina, Velin, Bilaj Bunić, Ostrovica, Bilaj Barlet, Vrčevo, Zemunik, Polešnik, Obrovac, Nadin, Karin, Vrana, Rakitnica, Kašić, Daslina, Drniš, Klis, Lončarić i Kamengrad sa posadama dnevničara.

Kao i u drugim pograničnim krajevima, osnovu odbrambenog sistema na tom području činile su različite vojne strukture, među kojima poseban značaj imaju posadnici dnevničari, a znatno manje timarske posade. Drugi vojni redovi, posebno spahije kao važna komponenta osmanskog vojnog sistema, imaju tek simboličan udio u vojnim strukturama tokom 16. stoljeća u splitsko-zadarskom zaleđu. Pored ovih, povremeno je moguće sresti i neke pomoćne redove, kao što su martolosi, koji se javljaju sporadično. Drugi pomoćni vojni redovi koje u Bosni srećemo često, kao npr. vojnuci i akindžije, na tom području u navedenom vremenskom razdoblju nisu prisutni.

MILITARY CIRCUMSTANCES IN THE SPLIT-ZADAR
HINTERLAND IN THE 16TH CENTURY
(THE OTTOMAN SERHAT 1530-1573)

Summary

The aim of the paper is to offer new information about military circumstances in the Split-Zadar hinterland in the early decades of the Ottoman rule. On the basis thereof we can establish that the Ottoman border

belt – serhat in that region had been mainly established by the 1530s, and gradually shaped over the next half-a-century with minor corrections after 1539 and 1573. The sources available earlier did not mirror the real situation on the border, and movements in the most advanced border belt were defined on the basis thereof. From the available historical sources, however, despite some deficiency, it is possible to obtain some information contributing to a better understanding of the circumstances in the 16th century. The chain of forts in the Ottoman serhat in 1573-74 quite certainly encompassed: Nečven, Sinj, Vrh Rika (Vrlika), Drniš, Knin, Zvonigrad and Boričevac with timar garrisons, then Udbina, Velin, Bilaj Bunić, Ostrovica, Bilaj Barlet, Vrčevo, Zemunik, Polešnik, Obrovac, Nadin, Karin, Vrana, Rakitnica, Kašić, Daslina, Drniš, Klis, Lončarić and Kamengrad with garrisons of members salaried per day.

Like in other border regions, the defence system in that area was based on various military structures, among which garrison members salaried per day were especially important, more important than timar garrisons. Other military ranks, especially spahis as an important component of the Ottoman military system, played only a symbolic part in military structures in the Split-Zadar hinterland in the 16th century. Besides these, it is possible to occasionally come across some auxiliary ranks, such as martolosi, which appear sporadically. Other auxiliary military ranks we often meet in Bosnia, such as vojnuci and akindžije, were not present in the region in the respective time period.

Key words: serhat, fort, garrison, the Split-Zadar hinterland